

O traducere românească inedită despre asediul Vienei din 1683

Eugenia Dima*

Keywords: *siege of Vienna; Greek translation; Romanian translation; manuscript copies*

La începutul secolului al XVI-lea, Imperiul Otoman devenise mare putere europeană și, ca urmare a expansiunii teritoriale deosebite, unul din cei mai importanți actanți politici de pe continentul european, dar politica sa agresivă a intrat în conflict de mai multe ori în secolele al XVI-lea și al XVII-lea cu interesele Sfântului Imperiu Romano-German. Consolidându-și dominația în sud-est prin ultimele cuceriri militare, între care se remarcă Belgradul, otomanii și-au îndreptat atenția către vest, considerând Imperiul Habsburgic un bastion ce trebuia învins pentru a invada Europa Occidentală. Iar Viena, poartă a europenității catolice, constituia punctul central de interes al ofensivei otomane. La începutul secolului al XVII-lea, în anul 1529, are loc primul asediu al acestui oraș, de către trupele turcești ale lui Soliman I. Turcii suferă un eșec, fiind siliți să se retragă cu pierderi însemnate, încheind o perioadă îndelungată (aproape un secol) de avans continuu în Europa, iar imperiul turc începe să fie subminat de profunde contradicții interne. În 1683 se produce al doilea asediu al Vienei de către armatele turcești conduse de vizirul Kara Mustafa, generalul sultanului Mehmet al IV-lea, care s-a soldat de asemenea cu un eșec al otomanilor. Iminența unui atac otoman, anunțat de cantonarea armatei la Edirne pe perioada iernii 1682/1683, îl determină pe Papa Inocențiu al XI-lea să insiste pentru încheierea unei alianțe între Polonia și Imperiul Habsburgic. În cele din urmă, la 18 aprilie 1683, regele Ioan al III-lea Sobieski și împăratul Leopold I au semnat un tratat cu caracter defensiv, în virtutea căruia Polonia intervine pentru eliberarea Vienei de asediul otoman. Un an mai târziu, tot la inițiativa lui Inocențiu al XI-lea, se constituie o Ligă Sfântă (24 mai 1684), la care participă Statul Papal, Veneția, Austria, Polonia și, din 1688, Rusia, caracterizată prin programul de unificare a puterilor creștine sub autoritatea Papei. Așadar, se poate sublinia că în constituirea alianțelor și a rezistenței antiotomane un rol deosebit l-a avut Sfântul Scaun. Observăm numărul mare de scrieri ale cărturarilor italieni sau austrieci, mai ales în limba italiană, care se poate explica prin

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

preocuparea Papei de a obține cât mai multe informații în legătură cu situația politică, diplomatică, militară a epocii (cf. Platania 2004: 141–150).

În lucrarea noastră vom analiza o traducere românească inedită, de la începutul secolului al XVIII-lea, a scrierii italianului Giovanni Battista Magnavini, *Ragguaglio storico della guerra tra l'armi Cesaree e Ottomane dal principio della ribellione degl'Ungaria fino l'anno corrente 1683*; lucrarea lui Magnavini, publicată la Veneția în 1683, conține relatarea unor evenimente petrecute în Imperiul Habsburgic, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cu accent pe asedierea Vienei de către turci în anul 1683.

Despre conjunctura europeană din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cităm o amplă sinteză a lui Raoul Gueze, *La liberazione dell'Ungheria dal turco (1683–1699) nelle fonti conservate in alcuni fra i principali archivi di stato italiani*, 1969, elaborată pe baza a numeroase documente din arhivele italiene, a unor scrieri din epocă sau a unor cercetări științifice mai noi cu o viziune amplă asupra evenimentelor petrecute. În această lucrare, sunt analizate agresiunea turcă din punct de vedere geostrategic, alianțele țărilor creștine cu Austria și, în special, activitatea Statului Papal. Papa Inocențiu al XI-lea a reușit să unească puterile ostile Turciei (Austria, Polonia și Veneția), oferind substanțiale contribuții financiare pentru a stimula participarea la război a aliaților; argumentul politic major era tocmai inițiativa papală de a porni în comun un război împotriva turcilor (E. Michaud) și de a evita revoltele și comploturile din interiorul Imperiului (A. Tamborra). Coaliția antiotomană a trebuit să aplaneze ostilitatea politicii franceze, care prefera o alianță cu turcii pentru a slăbi puterea austrieilor.

Consemnăm și alte scrieri din epocă având ca subiect asediul Vienei: G. Brusoni, *Le campagne dell'Ungheria negli anni 1663 e ecc.*, Veneția, 1665, G. Brusoni, *Historia della guerra di Candia ecc.*, Veneția, 1673, Nicolò Beregani, *Historia delle Guerre d'Europa, dalla comparsa dell'Armi Ottomane nell'Ungheria, l'anno 1683*, Veneția, 1697, G.B. Chiarello, *Historia delle armi imperiali contro ribelli et ottomani*, Veneția, 1688, G.B. Comazzi, *Istoria di Leopoldo I imperatore... ecc.*, Viena 1686-1688, M. Nitri, *Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria... ecc.*, Veneția, 1666, Johann von Ghelen, *Narrazione compendiosa, ma veridica... 1683* (v. Bibliografia).

Un loc important este ocupat în cartea lui Magnavini, ca și în studiul lui Gueze, de comploturile sau revoltele nobililor din interiorul Sfântului Imperiu Romano-German împotriva împăratului Leopold I. Gueze documentează opiniile diferite ale autorilor contemporani evenimentelor sau ale istoricilor moderni, având un punct de vedere critic în legătură cu opiniile acestora. Astfel, el citează un mare număr de autori care condamnă acțiunile nobililor maghiari și croați, văzute ca trădări față de Imperiu și față de creștinism (ex. Gualdo Priorato, Comazzi, Contarmi, Angelini P., Bizozzero, Magnavini, Chiarello, Cartari); alți autori condamnă politica habsburgică, justificând revoltele nobililor din unele

țări incluse în Imperiu (Gerolamo Brusoni, Maurizio Nitri, Giovanni Sagredo); o poziție specială o are Gregorio Leti pentru care împăratul Leopold este responsabil de revolta lui Thököly deoarece a persecutat pe protestanți. O parte dintre autorii citați erau implicați direct în conjunctura politică și militară a epocii în care au avut loc evenimentele prezentate, iar opiniile lor erau influențate de grupul de interese căruia îi aparțineau. Și Magnavini era devotat cauzei creștinătății și în special Sfântului Scaun, văzând în revoltele din interiorul Imperiului un pericol pentru țările catolice și pentru papalitate, iar atitudinea sa este fără echivoc, de condamnare.

Despre Giovanni Battista Magnavini nu se cunosc date biografice. Apare menționat în documente ca fiind un tânăr erudit, cu studii, pasionat de cărți. Se știe că a mai alcătuit o culegere de versuri și desene, *Filosofia del pennello: Fiori d'ingeno*.

Prima ediție a lucrării lui Magnavini, *Ragguaglio storico della guerra tra l'armi cesaree, e ottomane dal principio della ribellione degl'ungari sino l'anno corrente 1683, e principalmente dell'assedio di Vienna, e sua liberazione, con gl'incominciati progressi delle dette armi cesaree, e confederate*, Veneția, Gio. Giacomo Hertz, 1683, apare fără numele autorului și este reprodusă imediat de alți editori la Macerata, Parma, Genova, Forlì. Tot în 1683, la Veneția este publicată de editorul Bossi o a doua ediție, adăugită, în care apare menționat la sfârșitul lucrării și numele autorului. Textul este reluat de un editor din Bologna. Herz, primul editor venețian, publică și el o nouă ediție, cu titlul ușor modificat: *Ragguaglio storico della guerra tra l'armi cesaree, e ottomane dal principio della ribellione degl'ungari sino l'anno corrente 1683, e principalmente dell'assedio di Vienna, e sua liberazione, con la vittoria di Barchan. Aggiuntovi in quest'ultima impressione la presa di Strigonia, e molt'altre curiosità*; în scrisoarea către cititor de la începutul volumului apare numele autorului. Aceeași versiune este publicată și la Foligno și Milano. În titlul de la Milano se precizează că evenimentele narate merg până în luna octombrie a anului 1683. A doua ediție milaneză conține o amplificare a lucrării cu *gloriosi successi riportati dall'armi della Sacra Lega doppo la presa di Strigonia metropoli dell'Ungaria*. Același Hertz, din Veneția, mai reproduce o dată lucrarea în 1684, cu descrierea evenimentelor până la anul curent, 1684. O ultimă ediție apare la Forlì, în 1710 (cf. E. Dima, G.E. Dima 2016: 125).

Magnavini a selectat informațiile din lucrările vremii referitoare la situația politică și militară care precedă asediul. Textul începe cu prezentarea conspirației inițiate în anul 1660, sub conducerea a patru nobili unguri și croați, care doreau desprinderea țărilor lor de sub autoritatea imperială austriacă, și anume: banul Croației Petar Zrinski (Péter Zrínyi IV), contele maghiar Ferenc Nádasdy III, marchizul croat Fran Krsto Frankopan și contele austriac Hans Erasmus von Tattenbach. Descoperirea complotului împotriva austriecilor, în mod special împotriva lui Leopold I, a dus la execuția celor patru conducători

ai revoltei, în anul 1671, dar și la iertarea celor care au avut un rol secundar. De domeniul epicului este relatarea încercării de asasinare a împăratului de către contele Nádasdy cu o turtă otrăvită oferită la masă oaspetelui imperial; soția lui, speriată de „atâta păgânătate”, a înlocuit pâinea otrăvită cu una bună. Ca să o pedepsească, Nádasdy și-a obligat soția să mănânce pâinea otrăvită și l-a ucis pe bucătar. În realitate soția lui, conform izvoarelor istorice, a murit la câțiva ani după faptele relatate. Credem că Magnavini a prezentat evenimentele petrecute în anul 1671 cu un scop moralizator, ca o prefigurare a trădării nobililor în preajma evenimentelor de la 1683; complotiștii iertați în 1671 apar astfel lipsiți de recunoștință, în oglindă cu generozitatea împăratului. Magnavini subliniază rolul nefast pentru austrieci al politicii duplicitare și chiar al trădării altor nobili unguri, în frunte cu Emerik Tököly, care au favorizat acțiunile militare turcești, ceea îi prilejuiește autorului reflecții amare.

Ms. 3161, f. 219r: De mai multe ori era cu ajutori de la turci și nu să știa, era cu voia au fără voia Porții Turcești, că despre o parte, în toate zilele făgăduia solilor lui Chesar, la Țarigrad, să-i gonească din pământul turcesc și în toate zilele le da loc în Țara Ungurească. Hrăniia vizirul pre ceia ce să îndemna și să ridica asupra Chesariului, făgăduind lor putere și ajutori ca să ție într-acestaș chip gâlcele vîi între Chesar și între unguri. Însă ungurii trimitea adeseori soli la Viena, cu voie în vedea să tocmească pricinile, iară întru ascuns era ca să aromească pre Chesar până le va veni nădăjduita putere și ajutori de la turci. Petrecut-au cu acest feli de meșterșuguri de la anno 1671 până la anno 1679, când s-au făcut lor cap domnul Tekeli, carele din început, întrând întru această ceată și cu fățaria celui ce era la mijloc, neputând cu viclenele lui meșterșuguri să-și plinească voia lui în curtea lui Chesar, trimis-au de iznoavă soli la Țarigrad, întru care atâta purtându-se de bine omul duhului diavolesc că au supus pre vizi// [f. 219v:] riul să-l apere. Și așa, la anno 1680, început-au să gătească toate cele ce sînt de treaba războiului, carele ducea de le închidea prin cetățile care sînt la hotară ca să nu dea bănuială oamenilor împăratului și, mai vârtos Techeli, ca pentru să nu le dea grijă, arăta pre sine că pohtește pururea pacea și legătura cu ei. Pentru aceea nu înceta a trimite soli, unii să meargă, alții să vie, măcar că cu acestea toate armele nicedecum jos nu le-au pus, curându-să că ca pentru să se apere pre sine, pentru aceea ține sabia goală, și nu ca să facă stricăciuni altora. [...] Și aceasta este aievea pentru că, găsind vreme la această lună a lui avgust, slăbind oamenii lui Chesar de ostenelele și nevoile ce avea, aflându-se în locurile vrăjmașilor, lepădând îndată jos și călcând toate tocmelele păcii, ve//[f. 220r:] nit-au tot deodată cu toate oștile lui la Casovia, care este cetate tare Țării Ungurești de Sus, și luând împrejururile cetății o au încugiurat și o bătea. Apăratu-s-au multe zile comandantul cetății, ghegenerariul Strașold, iară încăși neavând gătire de război, nice oaste de ajuns să păzească cetatea, lăcuind într-însa mai mulți din vrăjmași, o au închinat cu tocmele bune, precum este obiceiul războaielor.

Măritu-s-au pentru această dobândire Techeli. Drept aceea, mergând înainte asupra celorlalți cetăți ce era în munți și, negăsind nici o împotrivire, pre lesne le-au stăpânit, împreună, și Băile de Aramă și de Argint, din care au poruncit îndată să facă mai multă sumă de tunuri ca să se adoaș și să se mărească cu

mai mult, încă făcând și altă mică viteză. Și îndată au dat știre agarenilor de toate acestea, rugând pre vizirul să grăbească să-i trimită ajutori precum vremea era să slăbească pre Chesarul.

Urmează relatări legate de asedierea cetății Vienei de către armata turcă, sub conducerea ambițiosului vizir Kara Mustafa, care dorea să obțină gloria de a înfrânge un mare imperiu, fără însă a utiliza o tactică adecvată, precum cucerirea unor orașe din împrejurimile Vienei. Din punct de vedere militar, sunt remarcate ezitățile conducătorilor armatei austriece, lipsa de organizare, ajutorul nesperat primit din partea regelui polon Sobieski, faptele eroice ale ducelui de Lorena, respingerea asediului și retragerea turcilor, uciderea lui Mustafa din porunca sultanului Mehmet. Narațiunea este în general detașată, fără implicare afectivă, dar din descrierea unor fapte se deduce de pildă oroarea autorului față de cruzimea hoardelor tătarăști asupra populației lipsite de apărare din micile localități austriece. Desigur este subliniată participarea unor țări occidentale și mai ales a Statului Papal împotriva agresiunii turcești și reacția la înfrângerea otomanilor. Textul se sfârșește cu previziunile preotului iezuit Martin legate de domnia lui Leopold I al Austriei.

În lucrarea sa, Magnavini apare așadar ca un susținător al intereselor imperiale și ale Sfântului Scaun, care privește uneltirile nobililor unguri și croați drept acte de trădare și nu încercări patriotice de eliberare a țărilor lor, pornind și de la preocuparea papalității de menținere a coeziunii creștinilor pentru a împiedica extinderea puterii otomane; de aceea autorul nu are înțelegere față de tentativele de desprindere, de obținere a suveranității unor țări mici, incluse în Imperiul Habsburgic.

Evenimentele din 1683 au provocat și preocuparea conducătorilor Țărilor Române, subordonate Imperiului Otoman, parțial implicate în acțiunea militară turcă, și care s-au interesat despre participarea statelor occidentale în timpul asediului Vienei. Astfel, la comanda spătarului Constantin Brâncoveanu, Ieremia Cacavela a tradus din limba italiană în neogreacă lucrarea lui Magnavini, pe care a dedicat-o domnului Țării Românești, Șerban Cantacuzino. Numele autorului italian nu este menționat în traducerea greacă, ceea ce se poate explica prin folosirea de către Cacavela a primei ediții italiene, publicată anonim. Versiunea grecească se intitulează *Ιστορία διηγηματική του πολέμου όπου έγινε παρά των Τουρκών εις το κάστρο την Βιένα, ήγουν το κοινώς λεγόμενον Μπέτζη*. Ariadna Camariano-Cioran a dedicat acestui cărturar-teolog un amplu studiu intitulat *Jérémie Cacavela et ses relations avec les Principautés Roumaines*, în anul 1965, din care am preluat unele informații în legătură cu viața și activitatea lui Ieremia Cacavela.

Cărturarul călugăr Ieremia Cacavela s-a născut în Creta în 1643, din părinți greci. Este un personaj mai puțin obișnuit pentru epoca sa: a îmbrățișat monahismul ortodox, dar a cutreierat prin Europa Occidentală în dorința de a-și spori cunoștințele. Prin 1667, îl găsim la Londra, unde scrie primele

epistole despre diferențele dogmatice dintre Biserica Romană și cea Bizantină. La Cambridge, întâlnește savanți iluștri precum Isaac Barrow, profesorul lui Newton, sau John Pearson, celebrul apărător al cauzei Bisericii Anglicane. La Leipzig și Viena, în 1670, urmează cursurile elenistului luteran Johann Olearius, se interesează de alte domenii precum medicina și filosofia, obținând o reputație europeană.

După încheierea peregrinărilor occidentale, este profesor, egumen, predicator, scriitor, traducător. Unele date în legătură cu viața și activitatea lui sunt incerte. Se știe că a tradus, în 1686, când era egumen al mănăstirii Plavicieni din Țara Românească; în aceeași provincie se afla în 1688, iar între 1691 și 1700 era în Moldova, la Iași, ca preceptor al fiilor lui Constantin Cantemir, Dimitrie și Antioh Cantemir (după Camariano). Scrierile sale cu caracter teologic sunt prezentate sub formă de scrisori.

Jeremia Cacavela, devenit egumen al mănăstirii Plăviceni, în Țara Românească, a avut răgazul de a traduce scrierea solicitată a lui Magnavini. Faptul că teologul-cărturar a lăsat o impresie deosebită la Cambridge, fiind cunoscut și apreciat și în mediul academic englez, a determinat menținerea interesului pentru el în Anglia. O copie a traducerii grecești a lui Cacavela a fost publicată de F.H. Marshall. Traseul copiei a fost descris de Ariadna Camariano:

La traduction de Cacavela a largement circulé dans toute l'Europe. Deux autres copies se trouvent aux deux extrémités du continent européen. L'une est à Moscou, l'autre est à Londres. La copie qui se trouve dans la capitale de l'Angleterre, faite par un prêtre Nicolas en 1687, porte une note qui précise que le manuscrit a appartenu à Constantin Brancovan et que la traduction a été faite à Bucarest en 1686 par Jérémie Cacavela. Ce manuscrit a été porté en Angleterre par Frédéric North, plus tard cinquième comte de Guilford, un grand connaisseur de l'Orient. Après avoir passé par différentes mains, le manuscrit a finalement été acheté aux enchères, en 1914, par le British Museum, où il se trouve aujourd'hui dans le fonds Add. sous le nr. 38890 (Camariano-Cioran 1965: 177).

Interesul lui F.H. Marshall pentru textul lui Cacavela s-a concretizat în articolul *An unpublished translation by Jeremias Cacavelas of the italian work describing the siege of Viena in 1683* și în editarea manuscrisului care conținea versiunea greacă, cu titlul *The Siege of Vienna by the Turcs in 1683, translated into Greek from an Italian work, published anonymously in the year of the Siege by Jeremias Cacavelas*, Cambridge, 1925. Ariadna Camariano (Camariano-Cioran 1965: 178) a cercetat ediția lui Marshall și a apreciat că editorul a utilizat o copie cu numeroase incoerențe. Inadvertențele din ediție, semnalate de Ariadna Camariano s-ar putea explica prin greșelile produse la copierea după protograf, prin dificultatea transpunerii textului după un manuscris sau, poate, prin diferențele dintre limba neogreacă de la sfârșitul secolului al XVII-lea și cea din secolul al XX-lea.

Traducerea grecească a scrierii lui Magnavini despre asediul Vienei a fost cunoscută în epocă, fiind răspândită prin copii manuscrise; în bibliografiile lui Sathas, Legrand și Papadopoulos Kerameus a fost consemnat un manuscris autograf al lui Cacavela la biblioteca Metocului Sfântului Mormânt de la Constantinopol (ms. 21, fost 252); cf. și Grecu 1924: 577–578, Camariano-Cioran 1965: 176.

Bibliografia lui Lambros II, p. 37, semnalează o altă copie la Muntele Athos, mănăstirea Iviron, cu nr. 4276; cf. și Camariano-Cioran 1965: 176, Căndea 2011.

Catalogul lui Litzica descrie o copie inclusă în ms. gr. 16 (495) de la BAR, după un manuscris grecesc aparținând familiei lui Cacavela din insula Chios, făcută de Manuel Ghedeon.

Interesul pentru această scriere manifestat și în provinciile române se poate constata și prin traducerea din neogreacă a versiunii lui Cacavela. Tot Ariadna-Camariano semnalează la BAR un manuscris românesc pe care nu-l datează, copiat de Ion Cozma, și alte două manuscrise 3151 și 3161 BAR. Paul Cernovodeanu amintește, în 1971, traducerea grecească nepublicată în epocă, iar în anul 1972 precizează că Zafir Marco, scriitorul ms. miscel. 3161 BAR, a inserat în acest manuscris și *Istoria asediului Vienei*, traducere în limba română a versiunii în grecește a lui Ieremia Cacavela (Cernovodeanu 1972: 69). În volumul *Traducători români...* (E. Dima, G.E. Dima) din anul 2016, autoarele au făcut o prezentare sintetică a celor trei manuscrise românești, a scrierii originale italiene și a textului-sursă grec.

Relativ la traducerea românească, știm că nu s-a păstrat protograful versiunii românești, iar în cuprinsul copiilor cunoscute nu avem informații legate de traducătorul român. Cunoaștem doar că s-au păstrat două copii moldovenești și una transilvană. Acestea sunt:

1. Cea mai veche copie a traducerii românești se află în cuprinsul ms. miscel. 3671 BAR, ff. 126r-173v, Moldova, 1754, cu titlul *Războiul de la cetatea Beciului, ce au avut turcii cu nemții*. În colontitlu, la f. 173v, se află următoarea notă a copistului Ion Cozma:

Scrisu-s-au această istorie, adică *Războiul de la cetatea Beciului* în zilele prealuminatei și preînălțatului domn Io Matei Ghica Voievod, fiind mitropolit Țării Moldovii chir Iacov 7262 (= 1754) ghenar 22 dni. Începându-se de la ghenarie 8, s-au săvârșit ghenar 22 dni, întru care cuprind zăle cincisprezece. Și am scris-o eu, cucernicul copil Ion Cozmii.

Este manuscrisul semnalat de Ariadna Camariano și datat de Gabriel Ștrempel pe baza notelor din cuprinsul acestuia.

2. Ms. miscel. 3151 BAR, copie din 1766, ff. 1r-68v. Text acefal, prima filă este notată de copist cu cifra 2, iar numerotarea mecanică a Bibliotecii Academiei începe cu cifra 1; titlul traducerii poate fi refăcut după colontitlul *Istoria când au mers turcii să ia Beciul*. Este același text ca în ms. 3671 BAR, iar copia

este făcută tot în Moldova. La f. 173r apare data, iulie 12, 1766, și următoarea mențiune:

S-au scris din porunca și cu toată chieltuiala dumnealui Radul Voinescul, biv vel stolnic, prin osteneala mai micului și nevrednicului între ieromonahi, Grigorie ieromonahul.

3. Ms. miscel. 3161 BAR, ff. 216r–279v, are titlul *Începerea istoriei războiului de la cetatea Beciului*, iar în colontitlu *Istoria Beciului*; este o copie transilvăneană efectuată la 20 aprilie 1788 la Brașov, de Zanfir Marco. Textul nu are sfârșit, relatarea se întrerupe cu hotărârea lui Leopold de a-l prinde pe contele maghiar Tököly și a-și consolida puterea în Ungaria. Manuscrisul miscelaneu mai cuprinde și *Viața Marelui Petru*, traducere din neogreacă, și *Istoria Rusiei*, tradusă din rusește. Am observat că această copie a traducerii din Magnavini conține interpolări care nu se regăsesc în copiile anterioare și nici în textul grec sau în cel italian. Probabil acestea se datorează cărturarului transilvan care a ținut să facă precizări legate mai ales de situația Ungariei pe care o cunoștea bine; același scriptor a înlocuit unele cuvinte specifice limbii vechi întâlnite în copiile anterioare cu neologisme (ex. *hrisov* este înlocuit cu *decret*).

În catalogul său, *Comori de carte veche românească și străină în Biblioteca I.G. Bibicescu din Turnu Severin, 1921–1996*, Dan Buciumeanu semnalează existența, la Biblioteca Județeană „I.G. Bibicescu”, a unui manuscris din secolul al XVII-lea despre asediul Vienei de către turci, la 1683 (78 file). În lucrarea citată (v. Dima, Dima 2016: 127) s-a presupus că manuscrisul ar putea conține altă copie a textului lui Magnavini. Ulterior au fost procurate fragmente din manuscris și referințe bibliografice, prin amabilitatea prof. dr. Tudor Rățoi, șef de secție la ANR Turnu-Severin, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale. Am constatat că este vorba despre un alt text, iar de la D. Buciumeanu știm că manuscrisul de la Turnu-Severin conține articole de polemică iezuită, în limba italiană, *Instruzione de Principi* și *Risposta alla Descriptione contro Padri Gesuiti*, iar asediul Vienei este descris în manuscrisul respectiv la ff. 54–80, cu titlul *Giornale dell’Assedio di Vienna*; manuscrisul provine, ca și altele, din colecția Gr.N. Manu de la Biblioteca Băncii Naționale a României.

În continuare, vom analiza un fragment similar din fiecare manuscris pentru a stabili relația de filiație a copiilor cunoscute cu protograful traducerii românești și raporturile dintre manuscrise, vom demonstra fidelitatea lui Cacavela față de scrierea-sursă, diferențele textologice dintre scrierea lui Magnavini, versiunea neogreacă a lui Cacavela și cea în limba română, soluțiile traductive, interpolările, greșelile etc.

1. Ms. miscel. 3671 BAR, *Războiul de la Cetatea Beciului ce au avut turcii cu nemții*, ff. 126r–173v, copie moldovenească din 1754, copist Ion Cozma:

f. 126r:

Capu 1

Nu s-au nevoit niciodată turcii la război pentru ca să dobândească slavă sau nume cu dreptă viteză ce ar fi făcut, ce au poftit purure biruințele lor mai mult să fie adevărate decât cu îndoială și le-au plăcut foarte cele ce lenevire *lesne le-au dat în mâna lor (sau făr' de ostenele le-au închinat)* și cele ce mai de multe ori cu înșelăciune le-au stăpînit. Iarăș încăș era mai rea tirănie pentru că slăbind parte ce mai tare, în vreme ce întără pre cei mai slabi, stăpînind întâi cu sila și a dooa oară cu voința au rămas până la acé de apoi domnii a dooa eparhii, unie din dăruire, altie din *hrăpire* pentru care nu este să hulească cineva atăta viclesugul că-i orbire lor ce din mândrie și viclenie de cătră mai marii lor și au ales mai bine să îngăduiască *giugul* cel greu al *varvarilor*, (*adecă al păgînilor*) decât dulce poruncire a stăpînitorilor celor cu lege.

Cap 2 [marginal]

Pre această nenorocită și cu multă urgie și pedeapsă dumnezeiască *au cercat* Țara Ungurească mai mult decât alte domnii ce au fost, nu numai în trecute vremi, precum scriu istoriile, ce și acmu în vremile noastre. Deci, pentru multe și mici pricini și pentru proaste *răvniri* a eparhiei, acmu întrarmând pre ai săi ca să *hrăpască* fără dreptate locurile și bunătățile domnilor lor celor cu lege, acuma, lovind în *ușa Răsăritului* ca să pornească *su//* [f. 126v:] *părări de războaie* să stingă și să înghiță împărății și locuri până la acé de apoi, făr' de voie s-au silit să lasă la voia turcilor cele ce au avut pricină și slobozire ei, plătind de multe ori cu mult aur și cu mai mult sânge domnii acie care la dómniai cei cu lege nu ar fi dat fără numai puțină ascultare și mică *supărare*.

Cap 3

Ace rădicare dară, care la anul 1660, încă de curund era începută pentru *cele de nemică (ce au avut între dânșii cei mai mici stăpînitori)*, necrezând să lasă să între în cetățile lor *trebuincioșii* ostași *alamani*, (*adecă nemți*), s-au adaos mai pre urmă și s-au mărit la dobândă și la avuție celor mari stăpînitori și mergé să săvârșască fărădelege, stricare și *supărare prințipilor (adecă a domnilor chesarului)*. [în ms., greșit, domninei]

Cap 4

De n-ar fi întors Dumnezeu *sângele* spre inema săgetătorilor și sabie la grumazii *tăietorilor*.

Cap 5

Nice cursăle carele condea Petru [în ms. Pentru] Zrin au meștersugit *împrotiva* vieții chesarului, nici focul carele l-au făcut în Beci conde Nadaști și au pus în palaturile împărătesăi cele noao, la anul 1668, nici străcăciunile apelor, care au venit neprietinul, la anul 1670, să facă puțurile curții n-au putut să facă alte săvârșite lucruri, fără numai ce au tulburat pe *păgânul de gând* al *meștersugitorilor* și pre nebiruita *păgânătate* a vânzătorilor.// [f. 127r.:]

Cap 6

Minunatu-s-au sângură *păgânătate* la ace urâtă masă care o au făcut Nadaștul la un sat al lui pentru Chesariul și pentru toată curte lui întru care,

având gând desăvârșit să stângă viața Chesarului cu otrăvita mâncare a unii turte de pâine. Vrut-au bine dumnezeiasca pronie că sângură muieră acelu condea, spăimântându-să și ea de atîta *păgânătate*, au poruncit *stolnicului* să facă altă turtă și, rîdicînd de la masă turta cea otrăvită, au pus ce bună în loc, de care lucru, înțelegînd Nadaștul, au dat muierii sale turta ce otrăvită de au mâncat-o și au omorât și pre *stolnic* cu *mînule* sale căci au vădit vicleșugul.

Cap 7

Până într-atîta nu să *ostoia* într-ascuns cu Poarta ca să izbrănească ale sale tocmele și pe-ncet ca să aleagă cea de apoi turcii ca să calce locurile Chesariului. Aceste meșterșugii cu adîncă tăcere Zrinul și marchezul Franțesco Frangheban, *cuscrul* lui, cu mijlocul *tropsânvanilor*. Era vicleșugul acesta și domnul Tatembac, sfetnic la eparhie Stiriei, care avé multe bunătăți la domnie Țiliei. Iar încăș cu dumnezeiescul năstau, dovedinu-să vicleșugurile celorlalți de dragomanul Panaite, spuind cu taină solului la Țarigrad, s-au prins și li s-au făcut giudecată cu ale lor *scrisori ce s-au găsit în 5 racle* care era pline de scrisori, când s-au luat cetățuia Comoranului unde avé ei obicei a să strînge să așaze lucrurile lor. Deci băgîndu-i în temniță și giudecîndu-i, i-au certat și au tăiat capul lui Nadaști la Beci, iară// [f. 127v:] Zrinului și Franghipanului la cetate Neostatul li s-au tăiat capetele tot într-aceea zi, în 30 de zile ale lui aprilie, în anul 1671, și mai pre urmă, cu 7 luni, în zioa dintâi a lui dechemvrie, tot într-acestaș an, nefiind încă săvârșită *cercare* domnului Tadebac, s-au tăiat și capul lui, la *Palatul Sfatului*, care să cheamă *Greți*. Și cu aceasta credé împărătorul cum că cu nenorocitul săvârșit acestora să fie făcut învățătură celorlalți, că cerîndu-ș iertăciune să să fie nevoit să scape de pedeapsă însuș ei mărturisiie că cu dreptate li să cade. Și pentru aceea până la ce de apoi, împreunînd dreptate giudecătii cu milostenie, au propoveduit un *hrisov* de iertăciune și de bucurie tuturor celor împotrivnici, la anul de la naștere Domnului Hristos 1671, iunie 6 zili.

Cap 8

Însă cu această socoteală cum nici cu cei mărturisiți de moarte, nici cei *cercați*, nici pribegii, nici cei pocăiți să nu să socotească la iertăciune aceasta cu aceste toate, nici pedeapsa, nici mila nu fură tîmăduire de agiuns să tîmăduiască boala acelor suflete care, odată turburîndu-să cu stăpînul lor ca să-i ia viața și locurile lui au rămas nesimțitoare și cu neputință a să muia cu *unsorile* milosteniei. Și nu numai cu aceste pututu-s-au să să stingă acea rîdicare, ce tîindu-să cele patru capete, au răsărit altele, mai multe, asupra șerpelui necredinții, că câți au avut iertăciune o au călcat și împreunîndu-să amîndoo părțile, au ales capete noao neascultării, *bucurîndu-să* că să îndemna spre aceasta // [f. 128r:] pentru *volnicie* lor și pentru obiceiuri eparhiei. Și cu aceste îndemnări care de față să *vidé* cu cale iar într-ascuns nu era alt fără cît răotate și vrăjmășie.

2. Ms. miscel. 3151 BAR, *Istoria asediului Vienei*, ff. 1r-68v, copie moldovenească din 1766, copist Grigorie ieromonahul:

[Lipsește prima filă] f. 1r:

[...] cu mult aur și cu mai mult sânge, domnii aceia carii la dómnnii cei cu lege n-ar fi dat alt fără decît numai puțină ascultare și mică supărare. Acea rădicare dară care la anul 1660 încă de curând era începută, pentru cele de nimic ce au avut între dânșii cei mai mici stăpânitori, necrezând să lase să între în cetățile lor *trebuincioși* ostași *alamani*, s-au adus pre urmă și s-au mărit la dobândă și la avutul celor mari stăpînitori și mergea să săvârșască fărădelege, stricarea și *surparea prințipilor* și a lui Chesar și, de nu ar fi întors Dumnezeu *sângele* spre inima săgetătorilor și sabie la gâtul *păstorilor*, nici cursele care conde Petru [în ms., greșit, Pentru] Zrin au meșteșugit *împrotiva* vieții chesariului, nici focul carele au făcut în Viena conde Nașt și au pus la palaturile împărătesei cele noao, la anul 1668, nici stricăciunile apelor, care au venit neprietenii la anul 1670 să facă în puțurile curții au // [f. 1v:] turburat pre *păgânul de gând* al meșteșugitorilor și nebiruita *păgânătate* a vânătorilor.

Minunatu-s-au singură *păgânătatea* la acea urâtă masă carea o au făcut Nadaștul la un sat al lui pentru Chesar și pentru toată curtea lui întru care, având gând săvârșit să stingă viața lui Chesar cu otrăvita mîncare a unui turte de pâine, vrut-au bine dumnezeiasca cunoștință cât singură muierea acelu conde, spăimîntându-se și ea de atîta *păgânătate*, au poruncit *stolnicului* să facă altă turtă și, rădicînd de la masă turta cea otrăvită, au pus cea bună în loc.

Care lucru, înțelegînd Nadaștul, dat-au muierii sale cea otrăvită și au mîncat-o și au omorât cu mâinile sale pre *stolnic* căci i-au dovedit vicleşugul.

Până într-atîta nu să *ostoise* tocmelele // [f. 2r:] cu Poarta într-ascuns ca să isprăvească până la cea de apoi turcii să calce locurile Măririi Lui. Acestea meșteșugia cu adâncă tăcere Zrinul și marchezul [în ms. *maichezul*] Franțesco Franghipan, *cuscrul* lui, cu mijlocul transilvanilor. Era la vicleşugul acesta și domnul Tatimbac, sfetnic la eparhia Stiriei, carele avea multe bunătăți la domnia Țiliei. Iară încă și cu dumnezeiescul nastav dovedindu-se aceasta de la postelnicul lui și dovedindu-se și vicleşugurile celorlalți de dragomanul Panaghiotachie, spuind cu taină solului la Țarigrad, s-au prins și li s-au făcut judeată cu ale lor scrisori ce s-au găsit în *cinci racle care erau pline de scrisori*, când s-au luat cetățuia Comoranului, unde avea ei obicei a să strînge să așeze lucrurile lor. Deci băgându-i în temniță și certându-i, i-au judecat și s-au tăiat capul lui Nadașt la Viena, iară Zrinului și Franghipanului, tot într-aceeași zi, la treizeci de zile ale lui april, leat 1671 la cetatea Neostatului // [f. 2v:] li s-au tăiat capetele. Și mai pre urmă cu 3 luni, de zioa dintâi a lui dichemvrie, tot întru acest an, nefiind încă săvârșită *cercarea* domnului Tatimbac, s-au tăiat și capul lui, *la Palatul Sfatului care să chiiamă Greți*.

Și cu acestea, credea împăratul cum că cu nenorocitul săvârșit al acestora să fie făcut învățătură la cealaltă, ca cerînd iertăciune să fie nevoit să scape de pedeapsă, care pedeapsă înșiși ei mărturisiia că cu cale li să cădea. Și pentru aceea până în cea de apoi, împreunînd dreptatea judecății cu milostenie, au propoveduit un *hrisov* de bucurie, de iertarea tuturor celor protivnici, la anul 1671, iunie în 6 dni, însă cu această socoteală cum nici cei mărturisiți de moarte, nici cei *cercați*, nici pribegii, nici cei nepocăiți să nu să socotească la iertăciunea aceasta. Cu acestea toate nici pedeapsa, nici mila nu fură de tîmăduire, de ajuns să tîmăduiască boala acelor suflete care, odată turburându-se ca // [f. 3r:] să-i ia

viața și lucrurile lui, au rămas nesimțitoare și cu neputință a să muia cu *unsorile milosteniei*. Și nu numai cu acestea pututu-s-au să stingă acea rădicare ci, tăindu-se cele patru capete, au răsărit altele mai multe asupra șarpelui necredinței, că căci n-au avut iertăciune, o au călcat și mai mult s-au turburat și, câți au avut iertăciune, o au călcat și, împreunându-se amândoa părțile, au ales capete noao neascultării, *curându-se* că să îndemna spre aceasta pentru *volnicia* lor și pentru obiceiurile eparhiei.

3. Ms. miscel. 3161 BAR, *Începerea istoriei războiului de la cetatea Beciului pre care o au încungiurat turcii și cu alte limbi*, ff. 216r–279v, copie transilvăneană din 1788, Brașov, 20 aprilie, copist Zanfir Marco:

f. 216r:

Nu s-au nevoit niciodată turcii la războaie pentru ca să dobândească slavă sau nume cu dreptă viteză ce ar fi făcut, *precum să îndeamnă fiecine la războaie cu dreptate*, ce au pohtit pururea să fie biruințele lor mai mult pre lesne decât cu primejdie și le plăcea foarte cele ce le venea cu îndemână a intra în mâinile lor și *cu viclesuguri pururea să nevoia să fie creștinii supt biruința lor și supuși ca niște robi și să calce pre grumazii lor ca niște vrăjmași, precum vedem la aceste domnii a Țării Ungurești de Sus și de Jos, întru care, îndemnând vrăjbi, lesne pre urmă le-au dobândit și au rămas stăpân acestor doao eparhii, unia din dăruire, alția din hrăpire pentru care nu este cineva să hulească atita răotăte a lor și vrajba ce punea între dânsele cât orbirea celor din viclenie să mândrea de cătră mai marii lor și au ales mai // [f. 216v:] bine să îngăduiască jugul cel greu al varvarilor, decât dulce stăpânirea a stăpânilor celor cu lege.*

Această nenorocire și mai multă urgie și pedeapsă dumnezeiască au petrecut Țara Ungurească mai multă decât alte domnii ce au fost, nu numai în trecutele vremi, precum scriu istoriile, ce și acum în vremile noastre.

Deci, pentru multe și mici pricini și pentru proaste *râvniri* ale eparhiei, acum înarmând pre ai săi ca să *hrăpească* fără dreptate locurile și bunătățile domnilor lor celor cu lege, acuma, lovind în *ușa Răsăritului* ca să pornească *surpări de războaie* să înghiță și să stingă împărății și locuri, până la cea de apoi, fără de voie s-au silit să lase la voia turcilor cele ce au avut pricini și *volnicia ei*, plătind de multe și adeseori cu mult aur și cu mai mult sînge la acea stăpânire, care la domnii ei cei cu lege n-ar fi dat alt, fără numai puțină ascultare și mică *supunere*.

Acea rădicare dară, care la anul 1660, încă de curând era începută pentru cele deșarte pricini *au avut întru dânșii cei mai mici stăpânitori* necre// [f. 217r:] zând să lase să între în cetățile lor *trebuincioșii* ostași *alamani*, s-au adaos pre urmă și s-au mărit la dobândă și la avutul celor mari stăpânitori și mergea să săvârșască fărădelegea, stricarea și *surparea prințipilor*, și a lui Chesar.

De n-ar fi întors Dumnezeu *săgețile spre inima săgetătorilor* lor și sabia la gâtul *tăietorilor*.

Nici cursele care conde Petru Zrin au meștersugit împotriva vieții lui Chesar, nici focul care au ațîțat în Viena conde Nadejdu și au pus în palaturile împărătesii cele noao, la anno 1668, nici stricăciunile apelor care au nevoit neprietinii, la anno 1770 să facă în fântânile curții n-au să facă alt săvârșit fără cât

numai au turburat pre *păgânul turc* al *meșteșugitorilor* acelora și pre nebiruita *păgânătate* a vânzătorilor.

Spăimântatu-s-au singură *păgânătatea* la acea urâtă masă care o au făcut Nadajdul la un sat al lui pentru Chesar și pentru toată curtea lui întru care, având gând săvârșit să stingă viața lui Chesar cu otrăvita mâncare unii turte de pâine, vrut-au bine dumnezeiască pronie cât singură muierea acelui conde, spăimîn // [f. 217v:] tându-se și ea de atîta *păgânătate* au poruncit *stolnicului* ca să facă altă turtă și, rădicând de la masă turtă cea otrăvită, au pus cea bună în loc, care lucrul, înțelegând Nadajdul, dat-au muierei sale cea otrăvită de *o au mâncat și au murit* și au omorât și pe *stolnicul* cu mâinile sale căce au dovedit vicleșugul.

Până într-atîta nu *să ostioia* întru ascuns tocmelele cu *Poarta Austriei* ca să izbrănească până la cea de apoi că calce turcii locurile Chesariului, a Măririi Lui. Acestea meștejugiia cu adîncă tăcere Zrinul și marchezul Franțescul Franzipan, *cuscrul* lui, cu mijlocirea *tranzilvanilor*. Era la vicleșugul acesta și domnul Tatembac, sftetic la eparhia Stiriii, care avea multe bunătăți la domnia Țițiliei. Iară însuș cu dumnezeesc năstav, dovedindu-se aceasta de la postelnicul lui și dovedindu-se și vicleșugurile celorlalți de dragomanul Panaiot, spuing cu taină solului la Țarigrad, s-au prins și li s-au făcut judecată cu ale lor scrisori *ce s-au găsit în 5 rele vicleșuguri ce era pline de vrăjmășii*, când s-au luat cetățuia Moranului unde avea // [f. 218r:] ei obicei a să strînge să așeze lucrurile lor. Deci băgându-i în temniță și cercetându-i, i-au judecat și s-au tăiat capul lui Nadajdi, la Viena, iară Zrinului și Franghipanului tot într-aceia zi, la 30 ale lui aprilie, la anno 1671, la cetatea Neostatul, li s-au tăiat capetele și mai pre urmă, cu 7 luni, la 1 dechemvrie, tot întru acest an, nefiind încă săvârșită *cercarea* domnului Tatembac, s-au tăiat și capul lui, *la Palatul Sfatului, care să numește Greți*.

Și cu aceasta credea împăratul cum că cu nenorocitul săvârșit a acestora să să fie făcut învățătură la cealalți, ca cerând iertăciune să să fie nevoit să scape de pedeapsă, care pedeapsă însuși ei mărturisii că cu cale li să cădea. Și pentru aceea până în cea de apoi, împreunând dreptatea judecății cu milostenie, au propoveduit un *decret* de bucurie de iertarea tuturor celor împotrivnici, la anno 1671 iunie 6. Însă cu această socoteală cum nici cei mărturisiți de moarte, nici cei *cercați*, nici pribegii, nici cei nepocăiți să nu să socotească la iertăciunea aceasta, cu acestea cu toate, nice pedeapsa, nice // [f. 218v:] mila nu fură tămăduire de ajuns să tămăduiască boala acestor suflete carii, odată turburându-se cu stăpînul lor ca să-i ia viața și locurile lui au rămas nesimțitoare și cu neputință a să muia cu *unsorile milostenii*. Și nu numai cu acestea pututu-s-au să să stingă acea ridicare, ci tându-se cele patru capete, au răsărit altele, mai multe, asupra șarpelui necredinții, că cîți n-au avut iertăciune mai mult s-au turburat, și cîți au avut iertăciune o au călcat și împreunându-se amîndoaă părțile, au ales capete noao neascultării, *sculându-se* să îndemna spre acestea pentru *volnicia lor* și pentru obiceiuri eparhiei.

Pentru analiza textologică am reprodus câte un fragment de la începutul textului, din cele trei manuscrise românești, în care este relatat complotul nobililor și pedepsirea acestora; am utilizat ediția princeps a scrierii lui Magnavini, din 1683, și câteva pagini care se găsesc pe internet din textul grec editat de Marshall (p. 4, 6, 10, 16).

I. Interpolări

– cu caracter explicativ pentru unele lexeme, în copia din ms. 3671: „alamani, *adecă nemți; prințipilor, adecă a domnilor chesariului; al varvarilor, (adecă al păgânilor)*”;

– pentru construcții lexicale: ms. 3671: „*lesne le-au dat în mâna lor (sau făr' de ostenele le-au închinat)*”.

– interpolări contextuale explicative:

• ms. 3671: „*cele de nemică (ce au avut între dânșii cei mai mici stăpânitori)*”;

• ms. 3161: „*dreaptă vitejie ce ar fi făcut, precum să îndeamnă fiecine la războaie cu dereptate*”;

• ms. 3161: „*cu vicleșuguri pururea să nevoia să fie creștinii supt biruința lor și supuși ca niște robi și să calce pre grumazii lor ca niște vrăjmași, precum vedem la aceste domnii a Țării Ungurești de Sus și de Jos, întru care, îndemnând vrăjbi, lesne pre urmă le-au dobândit*”. Referirile la Ungaria se explică prin buna cunoaștere a situației acestei țări, copia fiind făcută în Transilvania.

II. Traducere prin echivalare:

– pentru ‘călău’ se folosește termenul *tăietori*, traducere determinată de context: „*sabie la gâtul tăietorilor*”; în it.: „*la spada in sul collo à i Carnefici*” (p. 3); ngr.: „*τὸ σπαθὴ εἰς τὸν λαμὸν τῶν δημίων*” (p. 6).

– sensul ‘bucătar’ mai larg în textul original („*ne fosse subito fatto un simile dal cuoco*”, p. 4) este tradus prin echivalentul românesc al unei funcții din domeniul administrativ, *stolnic*.

Termenii de echivalare *tăietori* și *stolnic* se regăsesc în cele trei copii, având originea în protograf.

– sintagma italiană *Porta d Oriente* (p. 2), în ngr. *Πόρταγ τῆς ἀγατολῆς* (p. 6) este transpusă în română prin *Ușa Răsăritului*, în ms. 3671 și 3161.

III. Contrasensuri:

– „*Franțescul Franzipan, cuscrul lui*”; în original, ‘cumnatul’: „*dal Zrini e dal Francesco Frangipani suo Cognato*” (p. 5); greșeala provine probabil din protografal românesc, regăsindu-se în cele trei copii.

– „*cu neputință a să muia cu unsoarele milosteniei*”. În textul italian: „*co' lenitivi della clemenza*” (p. 7) ‘balsamul iertării’; în textul grec: „*ἀλείματα τῆς εὐσπλα(γ)χνίας*” (p. 10), *ἀλείματα* având în ngr. sensurile ‘grăsimi, unsoare’, dar și ‘mir, balsam’; traducătorul român nu a înțeles valoarea figurată a cuvântului grec; această soluție traductivă se întâlnea în protograf, lexemul *unsoarele* apărând în cele trei copii.

– în secvența „*De n-ar fi întors Dumnezeu sângele spre inema săgetătorilor*” un sens metaforic nu este sesizat corect; în it. „*se Dio [...] non avesse*

rovesciato i *fulmini* sui percussori” (p. 3); *fulmini* ‘fulgerele’ din originalul italian este tradus în ngr. „Ο Θεως [...] δὲν ἤθελε στρέψει ταῖς σαίταις του εἰς τὴν καρδίαν τῶν τοξότων” (p. 6). Traducerea românească este mai apropiată de versiunea greacă, dar cu precizarea că *sângele* în loc de *săgețile* reprezintă un *lapsus calami* al unui scriitor, într-o copie intermediară, preluat în două copii, în ms. 3671 și 3151. În ms. miscel. 3161: „De n-ar fi întors Dumnezeu *săgețile spre inima săgetătorilor* lor”; deoarece în manuscrisul din Transilvania nu se întâlnește aceeași greșeală, putem considera că în protograf transpunerea a fost corectă.

– următorul exemplu se referă la un toponim care trebuie explicat: „au tăiat și capul lui, la Palatul Sfatului, care să cheamă *Greți*”; forma *Greți* se regăsește în cele trei copii. În textul italian: „nel Palazzo del Consiglio di Gratz” (p. 9) și în cel grecesc „τὸ παλάτι τῆς συμβουλῆς ὅπου ὀνομάζεται *γρατζ*” (p. 10). Este posibil ca traducătorul să fi adaptat numele orașului austriac prin apropiere de denumirea de atunci a grecilor, cu forma în limba română influențată de pronunția greacă, *greți*.

IV. Greșeli de copiere

– ms. 3671: „să pornească *supărări de războaie*”; în it. „*tempeste di guerra*” (p. 2), ngr. „καταστροφᾶς πολέμων” (p. 6); „*supărare* prințipilor”; it. „*nella strage de' Principi*” (p. 3), ngr. „τὴν καταστροφὴν τῶν πρηντζήπων” (p. 6). Același termen este folosit și în copia din ms. 3151. Copia de la Brașov, ms. 3161, prezintă forma corectă, *surpări*, care traduce ngr. *καταστροφᾶς*.

– în ms. 3671 și 3151: „puțină ascultare și mică *supărare*”; și aici întâlnim o greșeală de copiere; în ms. 3161 este copiat corect *supunere*, care traduce ngr. *εὐπειθίαν*.

– ms. 3671: „cu mijlocul *tropsânvanilor*”; ms. 3151: „cu mijlocul *transilvanilor*”; ms. 3161: „cu mijlocirea *tranzilvanilor*”.

– ms. 3671: *păgânul de gând*; ms. 3151: *păgânul de gând*; ms. 3161: *păgânul turc*.

– ms. 3161: „nu să ostoia într-o ascuns tocmelele cu *Poarta Austriei (?)*”; ms. 3671: „nu să ostoia într-o ascuns cu *Poarta*”; ms. 3151: „nu să ostoise tocmelele cu *Poarta* într-o ascuns”.

V. Alunecări de sens

– pl. *vicleșuguri*, în ms. 3161 capătă o valoare concretă ‘documente care conțin acțiuni de trădare’ ca urmare a lecturii greșite a scriitorului: „s-au făcut giudecată cu ale lor scrisori ce s-au găsit în *5 rele vicleșuguri ce era pline de vrăjmășii*”; în ms. 3671: „li s-au făcut giudecată cu ale lor scrisori ce s-au găsit în *5 racle care era pline de scrisori*”; în ms. 3151: „li s-au făcut giudecată cu ale lor scrisori ce s-au găsit în *cinci racle care erau pline de scrisori*”.

– ms. 3151: „au ales capete noao neascultării, *curându-se* că să îndemna spre aceasta pentru volnicia lor”; în ms. 3671: „au ales capete noao neascultării,

bucurându-să că să îndemna spre aceasta pentru volnicie lor”; în ms. 3161: „au ales capete noao neascultării, *sculându-se* să îndemna spre acestea pentru volnicia lor”. Textul italian corespunzător: „*essero nuovi Capi d'ambe parti con pretesto della libertà di conscienza e de' privilegi del Regno*” (p. 7). Ca urmare a lecturii greșite a scriitorilor, au fost folosite verbele *curându-se* și *bucurându-se* care au alte sensuri decât cel din textul original.

Sub aspect lingvistic am putut să stabilim următoarele:

1. Traducerea românească a fost făcută anterior anului 1754 de un cărturar cu studii teologice sau apropiat de mediul ecleziastic.

2. Din originalul grec sunt introduse lexeme grecești sau romanice, adaptate după normele de la mijlocul secolului al XVIII-lea, precum: *alamani, chesarieni, conte, conde, eparhie, ghegeneral, imperătorul, marchezul, palatini, palatul, ponturile, porțioane, prințipilor, tirănie, varvari*; consemnăm unele având forme italiene pătrunse și în traducerea greacă a lui Cacavela: *papa Bonesie, papa Tappendie*.

3. În ms. 3671 întâlnim fonetisme specifice mai ales graiurilor nordice, explicabile prin copierea textului de către un moldovean: *acé de apoi, de curund, de agiuns, giudecată, giudecății, giugul cel greu, fără dreptate, să vidé, mărturisiie*; formele *hrăpire, să hrăpască* consemnate mai ales în graiurile sudice, trădează posibilitatea ca scriitorul moldovean să fi efectuat copia sa după un text provenind din alt mediu lingvistic; unele forme specifice limbii vechi: *a cerca, cercare, împrotiva, meșteșugitori, ostoi, păgânătate, râvniri, trebuincioși, volnicie* se regăsesc și în celelalte două copii.

4. Spre deosebire de textul italian și grecesc, cu fraze ample extinse și pe mai multe pagini, traducătorul român construiește fraze cursive, clare, simple, de exemplu:

Ms. 3161 BAR, f. 218v: Și cu aceste îndemnări care de față să vedea cu cale, iară întru ascuns nu era alt fără decît răotate și vrăjmășie, luând sfatul și ce era în inimile domnilor, au început a ieși des și de față la câmpuri împotriva chesarienilor, cu carii feliuri de întâmplări bătându-se, uneori izbânditoare și alteori biruiți, cât până în cea de apoi au rămas de tot ruți și biruiți de vitejia ghegeneralului Caprara; și cu atâta fiind biruiți, iară să învârtejiia înda// [f. 219r:] tă cu mai multă sumă de marea nevoiță a răilor oameni carii pururea alerga la dânșii și de mai multe ori era cu ajutori și de la turci și nu să știia era cu voia au fără voia Porții Turcești.

Ms. 3161 BAR, f. 221r: Deci întru puține cuvinte, înghițind cu gândul lui împărățiile și visând toate izbânde să fie ale lui, trimis-au cu grab la toate părțile împărăției lui cei mari și până la împărățiile cele ce sânt mai departe de Anadol ca să se strângă bune și alese oști; carele înțelegând slăvitul conde Albert di Caprara, carele era atuncea sol al chesarului în Țarigrad, la Poarta Otomaniei, au dat știre imperătorului său la Viena, pentru toate meșteșugurile, ca să gătească și ei după putere cele trebuincioase.

Asemănările lingvistice și textologice ne determină aprecierea că cele trei manuscrise reprezintă copii ale aceleiași versiuni. Având în vedere unele diferențe, credem că nu există un raport de filiație directă între aceste manuscrise, scriitorii având în față surse diferite.

Cercetarea celor trei copii ale traducerii românești a scrierii lui Magnavini prin intermediarul grec al lui Cacavela oferă o oportunitate de dezvoltare a unor trăsături ale limbii române, inițial din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, parcursul unui text prin medii lingvistice diferite și evoluția limbii într-un interval de 50 de ani.

Bibliografie

- Magnavini 1683: G. B. Magnavini, *Ragguaglio storico della guerra tra l'armi cesaree e ottomane dal principio della ribellione degl'Ungaria fino l'anno corrente 1683*, Veneția.
Marshall 1925: F. H. Marshall (ed.), J. Cacavelas, *The Siege of Vienna by the Turks in 1683, translated from an Italian Work, published anonymous in the year of Siege*, Cambridge, 1925.

- Barozzi, Berchet 1871-1872: N. Barozzi, G. Berchet, *Le relazioni degli stati europei lette al Senato degli Ambasciatori Veneziani*, serie: Turchia, II, Veneția.
Angelini Bontempi 1672: G.A. Angelini Bontempi, *Historia della ribellione in Ungheria*, Dresda.
Beregani 1668: N. Beregani, *Historia delle guerre d'Europa dalla comparsa delle armi ottomane nell'Ungheria l'anno 1663*, Veneția.
Beregani 1705: N. Beregani, *Istoria della Republica di Venezia in tempo della Sacra Lege contro Moametto IV*, Veneția.
Bizozzero 1686: S. Bizozzero, *Notizia de' Regni d'Ungheria, Croazia e Principato di Transilvania... ecc.*, Bologna.
Braudel, Tamborra 1671: F. Braudel, A. Tamborra, *Guerra al Turco e rivolta nobiliare in Ungheria nella seconda metà del '600: Perfetta e veridica Relazione delli Processi criminali et Essecutioni delli medesimi, fattasi contro li 3 Conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin e Francesco Christofforo Frangepani*, Viena.
Brusoni 1665: G. Brusoni, *Le campagne dell'Ungheria negli anni 1663 e 1664*, Veneția.
Brusoni 1673: G. Brusoni, *Historia della guerra di Candia ecc.*, Veneția.
Buciumeanu 1985: Dan Buciumeanu, *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale arhivelor statului*, Catalog, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului.
Buciumeanu 1996: Dan Buciumeanu, *Comori de carte veche românească și străină în Biblioteca „I.G. Bibicescu” din Turnu Severin*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
Buciumeanu 2018: Dan Buciumeanu, *Inedit. „Un tenente di Nation Vallacha” într-un Jurnal italian al Asediului Vienei din 1683*, în „Orizonturi culturale italo-române, Orizzonti culturali italo-romeni”, anul VIII, 2018, nr. 2, februarie.
Camariano-Cioran 1965: Ariadna Camariano-Cioran, *Jérémie Cacavela et ses relations avec les Principautés Roumaines*, „RESEE”, 3, nr. 1–2/1965, p. 165–189.
Cartari 1977: C. Cartari, *Un dignitario pontificio del sec. XVII, în Barocco fra Italia e Polonia*, Varșovia, p. 371–386.

- Cândea 2011: Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare*, Serie nouă, II (Finlanda- Grecia), București, Editura Enciclopedică.
- Cernovodeanu 1971-1972: Paul Cernovodeanu, *Préoccupation en matière d'historiographie roumaine aux XVII-e et XVIII-e siècles* (III), în „RRH”, X, 1971, nr. 4 și (IV) în „RRH”, 1972, nr. 1.
- Chiarello 1688: G.B. Chiarello, *História delle armi imperiali contro ribelli et ottomani*, Veneția.
- Comazzi 1686-1688: G.B. Comazzi, *Istoria di Leopoldo I imperatore... ecc.*, Viena.
- Contarini 1710: C. Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo I, Imperatore e del Principi collegati contro il Turco, dall'anno 1683 fino alla pace*, vol. I-II, Veneția.
- Corradi 1979: C. Corradi, *Una curiosa eco veneziana della guerra contro il Turco in Ungheria, în Venezia e Ungheria nel contesto del Barocco europeo*, a cura di V. Branca, Florența, Olschki, p. 192 ș.u.
- Dima, Dima 2016: Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *Traducătorii români și traducerile românești din secolul al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ghelen 1683: J. von Ghelen, *Relazione compendiosa, ma veridica di quanto é passato nel famoso assedio dell'imperiali residenza di Vienna, attaccata da i turchi li 14. di luglio e liberata li 12. di settembre 1683. Aggiuntavi la segnalata vittoria ottenuta dall'armi cristiane nel liberare la medesima città dalle forze ottomane*, Viena.
- Greco 1924: Vasile Greco, *Manuscrise inedite privitoare la istoria românească*, în „Codrul Cosminului”, 1, 1924, p. 577-578.
- Guëze 1969: R Guëze, *La liberazione dell'Ungheria dal turco (1683-1699) nelle fonti conservate in alcuni fra i principali archivi di stato italiani*, Edizioni ist. poligrafico dello stato, collana archivi di stato.
- Legrand 1888: Émile Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, tom IV, Paris.
- Leti 1689: G. Leti, *Ritratti storici, ovvero historia dell'impero romano in Germania*, Amsterdam.
- Malatesta 1671: M.A.P. Malatesta, *Perfetta, e veridica relazione delli processi criminali, et esecutioni delli medesimi, fattasi contro li 3 conti Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Christofforo Frangepani*, Viena.
- Michaud 1882-1883: Eugène Michaud, *Louis XIV et Innocent XI*, vol. II., Paris, G. Charpentier.
- Nitri 1666: Mauritio Nitri, *Ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungaria... ecc.*, Veneția.
- Papadopoulos Kerameus 1899: Athanasios Papadopoulos Kerameus, *Γεροσολυμική βιβλιοθήκη*, vol. IV, Petersburg.
- Pastor 1886-1933: Ludwig Freiherr von Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters...*, trad. it. a cura di P. Cenci, vol. XIV, 16 Bände in 22, Herder, Freiburg i.Br.
- Petrocchi 1955: M. Petrocchi, *La politica della S. Sede di fronte all'invasione ottomana (1444-1718)*, Napoli.
- Platania 2004: G. Platania, *Pericolo turco e idea di crociata nella politica pontificia in età moderna attraverso alcuni scritti inediti o rari di autori laici e religiosi (sec. XV-XVII)*, în Mariella Mafrići (a cura di), *Rapporti Diplomatici e scambi commerciali nel mediterraneo moderno*, Soveria Mannelli, Rubbettino, p. 111-150.
- Priorato 1670-1674: Gualdo Galeazzo Priorato, *História di Leopoldo Cesare ... etc.*, Viena.
- Russo 1939: D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, vol. II, București, Editura pentru Literatură și Artă.

- Sagredo 1670: G. Sagredo, *Relation de la Cour Imperiale faite au Doge de Vénise*, Paris.
- Sathas 1872: C Sathas, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, vol. I, Venetia.
- Ştrempel 1978, 1983, 1987, 1992: Gabriel Ştrempel, *Catalogul Manuscriselor Româneşti*, vol. I – IV, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
- Tamborra 1961: Angelo Tamborra, *Gli stati italiani, l'Europa e il problema turco dopo Lepanto*, Florenţa, Olschki.
- Tamborra 1979: Angelo Tamborra, *Guerra al Turco e rivolta nobiliare in Ungheria nella seconda metà del Seicento: Galeazzo Gualdo Priorato in Venezia e Ungheria nel contesto del Barocco europeo*, a cura di V. Branca, Florenţa, Olschki, p. 421–429.

An Unedited Romanian Translation on the 1683 Siege of Vienna

In her paper, the author undertakes a philological and traductological analysis of a translation of G.B. Magnavini's writing on the 1683 siege of Vienna by the Turks. The original Italian text was translated into Greek by Jeremiah Cacavelas upon request of Constantin Brâncoveanu for the Wallachian prince Şerban Cantacuzino. Cacavelas's version, preserved only in manuscript copies, was widely circulated in Europe at that time. It was edited in 1925 by J.B. Marshall. The Romanian version of the text can be found in three manuscripts (ms. miscel. 3671 BAR, ms. miscel. 3151 BAR, ms. miscel. 3161 BAR). According to the author of the present paper, all of them are copies of a single translation from the first half of the 18th century made by a scholar close to the ecclesiastic environment. The copies were made in Moldavia (ms. miscel. 3671, ms. miscel. 3151) and in Transylvania (ms. miscel. 3161). The study of the texts reveals the fidelity of the Romanian version to the Greek source but also to the Italian original. Some differences due to the translator or to the scripter are to be pointed out: interpolations, translations through equivalence, counter-meanings, copying mistakes, slips of meaning. Regarding the relation between the three copies, the author considers that the manuscripts are copies of the same version, whose protograph was not preserved. Taking into account some differences, she believes that no direct filiation can be established between the manuscripts and that the copyists used different sources. The linguistic analysis leads her to point out phonemes specific mainly to the northern linguistic varieties in ms. 3671 and in ms. miscel. 3151, that can be explained by the copying of the text by a Moldavian. At the same time, some word forms registered mainly in the southern linguistic varieties lead to the possibility that the Moldavian scripter's copy be of a text originating in a different environment. Some typical lexemes for the old language can also be found in the later copy from Transylvania. Greek or Romance words are introduced from the Greek original and are adapted according to mid-18th century norms. Unlike the Italian and the Greek writers, with long sentences that occupy several pages, the Romanian translator builds fluent, clear and simple sentences. The author considers that the investigation of the three copies of the Romanian translation of Magnavini's work through the Greek intermediary of Cacavelas offers an opportunity to reveal some features of the Romanian language, starting with the first half of the 18th century, to follow the circulation of a text through different linguistic environments and to examine the language evolution in a 50 year interval.